

5 FORMY ESTONSKÉHO ILLATIVU

5.1 Illativ ve standardní estonštině

Illativu je v estonských gramatikách a pojednáních o estonské morfologii obvykle věnována speciální pozornost. Illativ byl z hlediska formy často považován za výjimečný. Tvoření tzv. krátkého illativu může být, i s ohledem na historický vývoj jazyka, považováno za odlišné od tvorby všech ostatních pádových forem. Např. v estonské gramatice z roku 1995 (EKG 1995) jsou rozlišeny dvě základní kategorie pádových forem, tzv. základní pádové formy, které nejsou odvoditelné od jiných (nominativ sg., genitiv a partitiv obou čísel), druhou skupinu tvoří od nich odvoditelné pádové formy (podle EKG analogické). Vedle těchto musí být ale individuálně popsán krátký illativ a instruktiv (využití instruktivu v současné estonštině je přítomno okrajové), tzv. dlouhý illativ patří mezi analogické formy. (Srov. EKG 1995: 261.)

Dalším důvodem pro speciální pozornost věnovanou illativním formám může být také pro něj typická bohatá alomorfie, přičemž jsou jednotlivá vyjádření illativu považována za vzájemně značně odlišná (tradičně se užívá rozdělení na tzv. dlouhý a krátký illativ). Distribuce forem dlouhého a krátkého illativu je jednou z otázek, jíž bylo v estonské jazykovědě věnováno hodně pozornosti a prostoru. Díky této pozornosti budeme moci dobře sledovat vývoj postojů k popisu illativu v estonské jazykovědné tradici.

Jednou z možností tvoření illativních forem je připojení pádové koncovky *-sse* ke genitivnímu kmeni¹³, např. *arve* „účet“, ill. sg. *arvesse*, *idee* „idea“, ill. sg. *ideesse*, *uus*

---

13 Jedná se o tvar genitivu sg., který je zároveň využíván jako kmen pro připojení pádových koncovek jiných pádů. Genitiv sg. je v estonštině bez koncovky, tvar genitivu může být signalizován kmenovou alternací, srov. např. nom. sg. *aeg* „čas“, gen. sg. *aja*, inessiv sg. *ajas*, adessiv sg. *ajal*, translativ sg. *ajaks*, ..., nom. sg. *mõte* „myšlenka“, gen. sg. *mõtte*, elativ sg. *mõtest*, essiv sg. *mõttena*.

„nový“, ill. sg. *uuesse*. Tento způsob tvoření je shodný s tvořením mnoha dalších pádových tvarů (podle EKG 1995 tzv. analogických), které také připojují příslušnou pádovou koncovku ke genitivnímu kmeni. Z tohoto důvodu může daný způsob tvoření illativu nést nálepku *pravidelný*, i když, jak uvidíme, takové označení nemusí být zrovna vhodné. Koncovka illativu *-sse* se používá také pro plurálové tvary illativu, kde pádové koncovce předchází koncovka plurálu (*-te/-de/-i*¹⁴). Podobně je tomu i u dalších (analogických) pádových forem v plurálu, srov. např. ill. pl. *arvetesse* (*- arveisse*), *ideedesse* (*- ideisse*), *uutesse* (*- uuisisse*)¹⁵. Existuje i několik idiosynkratických forem illativu pl., které nevznikly popsáním způsobem, např. *jalgu*, *silmi* (Rätsep 1979: 38), jinak se ale illativ plurálu tvoří vždy s pomocí koncovky *-sse*.

Pro singulár illativu existují kromě této možnosti další způsoby tvoření illativu, ty jsou tradičně zahrnuty do kategorie krátký illativ, oproti dlouhému illativu tvořenému s pomocí koncovky *-sse*. Všechny tyto možnosti lze případně označit za v menší či větší míře introflexní. Patří mezi ně tzv. hV-illativ (má koncovku/zakončení *-ha/-he/-hu*), který je neproduktivní a vyskytuje se u pěti až šesti jednoslabičných slov domácí slovní zásoby: *maa* „země, půda“, ill. sg. *maha*; *pää* „hlava“, ill. sg. *pähe*; *soo* „bažina“, ill. sg. *sohu*; *suu* „ústa“, ill. sg. *suhu*; *öö* „noc“, ill. sg. *öhe*; *töö* „práce“, ill. sg. *töhe* (Peebo 1997: 33). Zdá se, že illativním tvarem substantiva přestal být tvar *maha*, vyskytuje se v adverbialní funkci jako částice dodávající slovesu mj. perfektivní význam (srov. např. *maha jätma* „zanechat“, *maha jääma* „zůstat“, *maha rahunema* „uklidit se“). V EKG (1995: 33) jsou takové částice klasifikovány jako afixální adverbia (pomocná adverbia), která se ve větě pojí ke slovesu a přidávají mu významový odstín nebo dotváří jeho význam. Vydělení zvláštního slovního druhu ale může být problematické, téměř všechna afixální adverbia se mohou vyskytnout i jako samostatné adverbium. Spojení slovesa a afixálního adverbia je také analogické k spojení slovesa a jména ve funkci adverbiale (srov. např. *pähe*

14 Tvoření plurálových tvarů lze vykládat i tak, že se koncovka opět přidává ke tvaru genitivu, tentokrát genitivu plurálu, srov. gen. pl. *aegade*, inessiv pl. *aegadesse*, translativ pl. *aegadeks*, genitiv pl. *möte*, elativ pl. *mötestest*, essiv pl. *mötetena*. Tomu se vymyká třetí uvedená varianta plurálové koncovky, *-i*, která není sama o sobě koncovkou genitivu pl. Použití této koncovky pro tvoření plurálových tvarů je v estonštině okrajové, přesto gramatiky dané tvary většinou uvádějí.

Kromě užití koncovky *-i* bychom zároveň měli zmínit i možnost tzv. kmenového plurálu, tj. signalizace kategorie čísla tvarem kmene. Tento způsob historicky souvisí s koncovkou *-i* a mnozí autoři je slučují do jedné kategorie. Takové plurálové formy se objevují spíše jen v ustálených spojeních jako např. *neil harvuil hetkil* „v těch vzácných chvílích“, *silmis* „v očích“, *jalul* „na nohou“ (srov. EKG 1995: 205, 209). Systematicky se kmenový plurál používá u jediného deklinačního typu: nom. sg. *kirjanik* „spisovatel“, gen. sg. *kirjaniku*, part. sg. *kirjanikku*, adessiv. sg. *kirjanikul*, gen. pl. *kirjanike* (*- kirjanikukude*), part. pl. *kirjanikke*, adessiv pl. *kirjanikel* (*- kirjanikkudel*). S kmenovým plurálem také historicky souvisí formy partitivu plurálu (které se netvoří s pomocí koncovek *-de/-te*), proto někteří autoři udržují kmenový plurál (v rámci něj plurálové kmeny zakončené na *-i*) jako systematický (srov. např. Viitso 2007a: 34–37). Na druhou stranu ne všechny současné formy partitivu plurálu jsou tímto způsobem jednoduše odvoditelné.

15 Pro ověření, jaké formy jsou pro standardní estonštinu přípustné, používáme slovník spisovné estonštiny – Eesti õigekeelsus sõnaraamat ÕS 2013, <http://www.eki.ee/dict/qs/>.

õppima „naučit se nazpaměť“ s illativním tvarem substantiva *pea* „hlava“; k tématu se vrátíme v kapitole 7.7)¹⁶. Je těžké stanovit hranici mezi adverbium a pádovou formou jména, Muischneková (2006b: 52) např. uvádí, že zvolila přístup straníc spíše pádovým formám, proto vyhodnocuje *kätte* jako illativ od *käsi* („ruka“) ve spojeních jako např. *kätte saama* „obdržet“.

Omezený rozsah použití je typický také pro tzv. de-illativ (má koncovku/zakončení *-de*). Tento illativ je omezený na paradigmatický typ „keel“, který obsahuje asi třicet jmen (srov. EKG 1995: 363; Peebo 1997: 99). Srov. např. *keel* „jazyk“, ill. sg. *keelde*; *meel* „mysl“, ill. sg. *meelde*; *saar* „ostrov“, ill. sg. *saarde*.

Ve větší míře se uplatňují tzv. geminační illativ a illativ bez koncovky. Geminační illativ se objevuje u jmen, která se skládají ze dvou krátkých slabik, srov. např. *rida* „řada“, ill. sg. *`ritta*; *tuba* „pokoj, místnost“, ill. sg. *`tuppa*; *kava* „schéma, plán“, ill. sg. *`kavva*; *talv* „hospodářství“, ill. sg. *`tallu*. Může se uplatnit také u delších slov, jejichž poslední stopa má odpovídající strukturu, např. *arutelu* „diskuse“, ill. sg. *aru`tellu*. Při geminaci intervokálního konsonantu se také předchozí přízvuková slabika (pod hlavním nebo v posledně jmenovaném příkladu vedlejším přízvukem) stává důraznou.

Illativ bez koncovky je u daných deklinačních typů homonymní s partitivem, v některých případech i s genitivem. Vyskytuje se u těch deklinačních typů, které používají k rozlišení nominativu, genitivu, partitivu a illativu kmenové alternace, jedná se o tzv. přímé střídání stupňů, srov. např. *`trepp* „schody“ : *trepi*<sub>GENsg</sub> : *`treppi*_{PARTsg=ILLsg}, *`link* „klika, odkaz“ : *lingi*<sub>GENsg</sub> : *`linki*_{PARTsg=ILLsg}, *nali* „vtip“ : *nalja*_{GENsg} : *`nalja*<sub>PARTsg=ILLsg</sub>, *sõber* „přítel“ : *sõbra*<sub>GENsg</sub> : *`sõpra*_{PARTsg=ILLsg}, *õnnelik* „šťastný“ : *õnneliku*_{GENsg} : *õnne`likku*<sub>PARTsg=ILLsg</sub>. U některých neproduktivních deklinačních typů se tvar bezkoncovkového illativu liší od tvaru partitivu, srov. např. *`uus* „nový“ : *uue*_{GENsg} : *`uut*<sub>PARTsg</sub> : *`uude*_{ILLsg}; *vesi* „voda“ : *vee*_{GENsg} : *`vett*<sub>PARTsg</sub> : *`vette*_{ILLsg}. Illativy deklinačního typu „uus“ někteří autoři řadí pod de-illativ (srov. EKG 1995: 200), pro případy jako *`vette* nebo *`kätte* (od *käsi* „ruka“) pak zavádí speciální kategorii tte-illativ (srov. Kaalep 2009: 417). Bezkoncovkový illativ se ve výše zmíněných případech vyznačuje tím, že přízvuková slabika je důrazná (srov. *`treppi*, *õnne`likku*, *`vette*). Případy, kdy je bezkoncovkový illativ homonymní s genitivem, nejsou v současné estonštině časté, ze slov domácí slovní zásoby jsou to např. *taevas* „nebe“ : *`taeva*_{GENsg=ILLsg}, *põrgu* „peklo“ : *`põrgu*<sub>GENsg=ILLsg</sub>, *tasku* „kapsa“ : *`tasku*_{GENsg=ILLsg}. Jinak se

16 Taková ustálená spojení slovesa a adverbialní částice se označují jako *ühendverbid* „komponovaná slovesa“ (srov. Kährik 2001: 48). Spojení slovesa se jmenným adverbium se označují jako *väljendverbid* „frázová slovesa“, takové pojmenování se vyhrazuje jen pro spojení idiomatičké povahy (Muischnek 2006b: 51). EKG (1993: 20) uvádí termín *väljendverb* pro případy, kdy je tvar doprovázející finitní slovesný tvar považován za nominální, *ühendverb* pak pro ty případy, kdy jde o afixální adverbium vyjadřující orientaci, perfektivitu, postavení nebo modalitu. Muischneková (2006a) uvádí možná a v estonské tradici využitá pojmenování a vnitřní dělení. Obvykle se taková spojení rozdělují na základě toho, nakolik lze význam celku předpovídat z částí, na kolokace, průhledné a neprůhledné idiomy. Rozlišuje i tzv. *tugiiverbiühendid* („spojení s podpůrným slovesem“), kde sloveso podle ní slouží jen k vyjádření gramatických kategorií, význam nese jméno nebo jmenná fráze.

homonymita genitivu, partitivu a illativu objevuje u dvou paradigmatických typů, které obsahují přejatá slova, jedná se o paradigmatické typy „seminar“ a „akvaarium“ (podle Peebovy klasifikace, Peebo 1997). U deklinačního typu „seminar“ je v daném tvaru poslední stopa tvořena dvěma krátkými slabikami, opozice důraznosti tu nevzniká, srov. např. *seminar* : *seminari*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *mikrofon* : *mikrofone*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, *narkootikum* : *narkootikumid*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}. Do paradigmatického typu se kromě přejatých slov zařazují také deriváty s příponou *-tar* (vytváří názvy osob ženského pohlaví), např. *kaunitar* „kráška“ : *kaunitari*_{GENsg=PARTsg=ILLsg} (sufix je sice baltofinského původu, do standardní estonštiny byl ale implementován poměrně pozdě, proto není příliš podivné, že se jím tvořené deriváty skloňují stejně jako přejatá slova). Deklinační typ „akvaarium“ se skládá pouze z přejatých slov, a to s kolísajícím skloňováním (paradigmatický typ je konstruován právě pro slova odpovídající slabičné struktury s kolísajícím skloňováním), slova se skloňují analogicky s typem „seminar“ (např. *muuseum* : *muuseumi*_{GENsg=PARTsg=ILLsg}, v tomto případě je v sekvenci *-eu-* slabičná hranice) nebo jako jiná mnohoslabičná slova (*muuseum* : *muuseumi*_{GENsg} : *muuseumid*_{PARTsg} : *muuseumisse*_{ILLsg}) (srov. Peebo 1997: 43–46; Hint 1980: 349–350). U slov, která používají některý z uvedených způsobů tvoření krátkého illativu, se za (teoreticky) možný považuje i dlouhý illativ s koncovkou *-sse*.

5.2 Historický vývoj forem illativu singuláru v estonštině

Koncovka illativu baltofinských jazyků se tradičně rekonstruuje do podoby **-sen*, kde *s* reprezentuje vnitřní lokální pády, *e* je vokálem blíže nespécifikované kvality, *n* je tradičně považováno za lativní (obecně směrovou) koncovku (srov. Rätsep 1979: 29; Häkkinen 2002: 79; Hakulinen 2000: 103). Z této rekonstruované podoby lze jednoduše odvodit současný estonský hV-illativ (s koncovkami *-ha/-he/-hu*), a to skrze postupný vývoj **sen* > **zen* > **hen* > **hV* (srov. Rätsep 1979: 30–31). Takový vývoj je typický pro celou baltofinskou oblast (srov. kapitolu 6.2), v estonštině a některých dalších jazycích nebo jazykových variantách došlo ke ztrátě koncového *-n*. Illativ bez koncovky je důsledkem stejného vývoje, kdy v některých paradigmatických typech došlo ke ztrátě celé koncovky *-hV(n)*, např. *jalga* < **jalkā* < **jalkān* < **jalkahan*, bezkoncovkový illativ je pak analogický v jiných deklinačních typech (tam, kde je homonymní s tvarem genitivu) (srov. Rätsep 1979: 38). Velká část tvarů bezkoncovkového illativu se vyznačuje důrazností přízvučné slabiky (která je u paradigmatických typů se střídáním stupňů zároveň demonstrací silného stupně, ten může být vedle toho odlišen i obměnou segmentálních fonémů). Využití střídání stupňů pro rozlišení gramatických kategorií a s ním spojený rozvoj opozice důraznosti jsou přitom v rekonstrukcích zmiňovány jako způsob kompenzace ztráty koncových slabik a s nimi gramatických afixů (srov. např. Hint 1997: 102–135).

de-illativ u paradigmatického typu „keel“ vznikl analogií s bezkoncovkovým illativem slov typu „uus“ (srov. skloňování `uus<sub>NOMsg</sub> : uue<sub>GENsg</sub> : `uude_{ILLsg}, `vars<sub>NOMsg</sub> : varre<sub>GENsg</sub> : `varde_{ILLsg} a `keel<sub>NOMsg</sub> : keele<sub>GENsg</sub> : `keelde_{ILLsg}, meel_{NOMsg} : meele_{GENsg} : `meelde_{ILLsg}). U typu „uus“ je *-de* historicky součástí kmene, u typu „keel“ kmen *-de* obsahovat nemohl. (Srov. Rätsep 1979: 39; Viitso 2007b: 208–209).

Sufix *-sse* se považuje za vzniklý z rekonstruované podoby **-zen*: sibilanta zůstala beze změny (v *-h-*) u těch kontrahovaných kmenů, u nichž předchozí slabika začínala na *h*, např. *hambahasen*, *perehesen* (srov. Häkkinen 2002: 81). V estonštině došlo ke ztrátě koncového *n*, proto **-zen* > **-ze*. Koncovka se analogicky rozšířila do dalších paradigmatických typů (Rätsep 1979). Gemináta v koncovce *-sse* je buď považována za výsledek analogie s inessivní koncovkou *-s* < **-ssa*, nebo za ovlivnění illativními tvary jako *küsimusse* (od *küsimus*), u nichž je počáteční *s* v geminátě možné považovat za součást kmene (Rätsep 1979: 29). Podle Kettunena (1929: 92) došlo po hlavní přízvučné slabice ke geminaci *s* i okluziv po ztrátě *-h-* a zadní slabiky v illativním tvaru (*sisse* < *sisehen*, *kokku* < *kokohon*), geminace se pak analogicky rozšířila i do jiných slabik. Také podle Viitsa (2007b: 207, 193) je gemináta v koncovce *-sse* výsledkem geminace v pozici po vedlejší přízvučné slabice.

Geminační illativ vznikl později (v 15. století) a je podle Rätsepa (1979: 34) výsledkem kompenzace za krácení nepřívzučné slabiky po ztrátě koncovky *-hV(n)* (srov. také Viitso 2007b: 193). Všechny konsonanty nebyly zasaženy procesem geminace zároveň. Geminace byla nejjednoznačnější v jihoestonských dialektech, v severoestonských se obvykle týkala pouze okluziv a *s* (Rätsep 1979: 34–36; Kettunen 1929: 105).

5.3 Illativ v psané estonštině a v procesu standardizace

V této kapitole se pokusíme obsáhnout vývoj illativu v psané estonštině až do podoby typické pro současný standardní jazyk. Nemáme přitom v rámci této práce možnost zkoumat výskyty illativu přímo ve starších textech, spolehne se proto zejména na sekundární zdroje. Budou nás zajímat zejména popisy illativu v gramatikách a příručkách standardního jazyka, a také práce jiných autorů, kteří se tématem zabývali.

Užívání psaného jazyka se až do druhé poloviny 19. století vyznačovalo poměrně velkou variabilitou forem, které různí autoři užívali často podle svých osobních preferencí, často v závislosti na tom, ze které oblasti sami pocházeli. Standardizační proces nastal poměrně pozdě (např. ve srovnání s finštinou), na druhou stranu bychom ho mohli označit za poměrně dynamický. Zejména o 20. létech 20. století se hovoří jako o době tzv. jazykové reformy (v nejzazším rozsahu bychom o ní mohli mluvit v době mezi roky 1908–1940). Je otázkou, nakolik je označení *refor-ma* namísto, mohli bychom toto období charakterizovat jako akcelerovaný (časově kondenzovaný) proces standardizace s některými zajímavými charakteristikami podmíněnými dobou a místem. Když v roce 1918 vzniklo samostatné Estonsko,

nebyl proces vzniku standardní formy estonštiny dokončen, potřeby nového státu pak vyžadovaly např. ustanovení terminologie mnoha do té doby nepokrytých oblastí. Rozvoj státního jazyka se stal pro lingvisty i další osobnosti zabývající se jazykem předmětem primárního zájmu i určitou povinností. Jedním ze zásadních nástrojů standardizace se staly slovníky spisovné estonštiny, v nichž se u jednotlivých hesel uvádí také možné způsoby skloňování. Tradice takovýchto slovníků pokračuje dodnes. Pro dané období byly typické rozsáhlé diskuse i rozepře o tom, jaké formy se mají stát součástí standardního jazyka. Kromě diskusí nad konkrétními formami se diskutovalo i o obecných principech, které by měly být zohledňovány (srov. Erelt 2002). Objevovaly se také návrhy na nové formy a reakce ostatních lingvistů na tyto návrhy. Estonská jazyková reforma bývá zmiňována v souvislosti s tím, jak velký vliv může mít jednotlivec nebo jednotlivci na podobu jazyka, zejména zřejmě právě kvůli návrhům do tehdy neexistujících forem, z nichž některé se v standardním jazyce uchytily. Dalším charakteristickým rysem by mohla být také poměrně bdělá kontrola jazyka užívaného na veřejnosti a v tisku. Jedním z diskutovaných témat byla také podoba illativu ve standardním jazyce (srov. Raag 1998: 66–75). Diskusemi o illativu a proměnami illativních forem v dobovém tisku se ve své disertaci zabývala Virve Raag (*The Effects of Planned Change on Estonian Morphology*, 1998), můžeme se tedy pro dané období opřít o její práci.

V gramatikách 17. a 18. století nebyl illativ zmiňován jako pád, což souvisí s tím, že popis se držel schématu vymezeného latinskou gramatikou. Illativní tvary se ale objevují v příkladových větách, často označené za některý z jiných pádů (podrobněji Hasselblatt 2000: 797–798). Jméno illativ a gramatická kategorie jako taková se objevují v období, kdy se namísto latinské koncepce gramatiky začala používat jako vzor finština. Illativ je poprvé zmíněn Knüpfperem (1817), Hellerem (1882, jako *ingressiv*), poté Ahrensem (1853) a Wiedemannem (1875) (srov. Hasselblatt 2000: 798–799; Kio 2006: 14–15).

Illativní koncovku *-sse* bychom našli už v nejrannějších psaných textech, měla podobu *-se* nebo *-sse* (srov. Rätsep 1979: 29; Raag 1998: 64–65). Ortografie zejména raných textů je dost nespolehlivá, *-se* a *-sse* bývají většinou považovány za varianty téže koncovky, z nichž později převládla varianta *-sse*. Wiedemann (1975: 349–350) vyjmenovává mezi illativními koncovkami *-se* (vedle *-he*, *-de*, *-te*, illativu homonymního s partitivem nebo také genitivem a speciálních forem v některých deklinacích). Mezi jazykovými reformátory počátku 20. století se tato koncovka netěšila velké oblibě a snahou bylo omezit rozsah jejího užívání (Raag 1998: 66). Podle Raagové (1998: 80–81) ale můžeme pozorovat pokles rozsahu jejího užívání v novinách vydávaných v Tallinnu už před rokem 1907, což mohlo souviset s procesem sjednocování regionálních variant estonštiny. Také podle Kio (2006) byly na začátku 20. století illativy s koncovkou *-sse* u vybraných lexémů rozšířenější než v pozdějších obdobích.

Illativ s koncovkami *-ha*/*-he*/*-hu* bychom také mohli vystopovat do nejstarších psaných textů. Tento typ illativu se ale nepoužíval u všech zmiňovaných lexémů, u nichž se

používá nebo je přípustný v dnešní estonštině. Rozšíření tohoto vzoru na další lexémy bylo navrženo Johannesem Aavikem (jednou z výrazných postav období reformy). Aavik navrhl formy *öhe* (od *öö* „noc“), *töhe* (od *töö* „práce“) a *luhu* (od *luu* „kost“). Literát Johannes Semper navrhl ještě formy *vühu* nebo (!) *vöhe* od slova *vöö* „pásek“. Ujaly se pouze *öhe* a *töhe*, které mají podle Rätsepa (1979: 32) oporu v dialekttech. Tyto formy zmiňuje Peebo (1997: 33) i ŌS 2013¹⁷, rozsah jejich užívání otestujeme také na korpusu. Zbýlé, stejně jako Aavikem navržené plurálové illativní formy *töihi*, *soihi*, *maihi*, se neujaly. Ve všech těchto návrzích je zřetelná inspirace finskými illativními formami (srov. fin. *työ* „práce“, ill. sg. *työhön*, ill. pl. *töihin*, *yö* „noc“, ill. sg. *yöhön*, *luu* „kost“, ill. sg. *luuhun*, *vyö* „pásek“, ill. sg. *vyöhön*, *maa* „země, půda“, ill. pl. *maihin*, *suo* „bažina“, ill. pl. *soihin*). (Srov. Rätsep 1979: 32; Raag 1998: 74.)

Illativ s koncovkou (zakončením) *-de* je oproti předchozím zmíněným illativním formám poměrně mladou formou. Ve starých psaných textech bychom se u slov, která jej používají, setkali s illativem bez koncovky (např. *keele*, *meele*, ortograficky často *kele*, *mele*, oproti dnešním *keelde*, *meelde*). Analogické de-illativy se poprvé objevily v 18. století (Rätsep 1979: 40). Wiedemann (1875: 375) píše o tom, že se u illativu může *-de* objevovat v jižních dialekttech (*Dörptehstnisch*). de-illativ měl pak v reformní době zastánce stejně jako odpůrce. Vášnivým odpůrcem byl Aavik, který považoval tyto formy (kvůli výskytu hlásky *t/d*) za neestetické. V té době se ještě v daném paradigmatickém typu používaly jak de-illativy, tak bezkoncovkové illativy, z nichž pak převládly de-illativy a dnes se používají výhradně. Podle Raagové (1998: 69; 83–84) mělo na jejich přijetí vliv více faktorů, mezi nimi podpora některých lingvistů a (v návaznosti na ni) uvádění těchto forem ve slovnících standardní estonštiny. Na druhou stranu se de-illativ dříve vyskytoval také u dvouslabičných slov typu „meri“ (ill. sg. *merde*, dnes pouze *merre* nebo *meresse*), u nich od něj však bylo upuštěno (Raag 1998: 70, 84).

O geminačním illativu lze tvrdit, že se rozsah jeho užívání v průběhu vývoje psané estonštiny zvyšoval. Ve starších textech se neobjevuje u všech autorů, a i rozsah užití kolísá, stejně tak jako se liší rozsah užití v dialekttech. Nejrozšířenější je v jihoestonských dialekttech, kde může docházet ke geminaci všech konsonantů, v severoestonských obvykle ke geminaci docházelo jen u okluziv (srov. Rätsep 1979: 34–36). V procesu standardizace pak převážila jihoestonská praxe, i když se to setkalo i s nevolí (Raag 1998: 70–71). Na základě analýzy novinových textů Raagová (1998: 85) odhadla rok 1923 jako bod obratu, po němž lze přijetí geminačního illativu (v dnešním rozsahu) do standardní estonštiny považovat za jisté. V diskusích o geminačním illativu se také objevil návrh Lauriho Kettunena (finského lingvisty, který mezi válkami působil také v Estonsku) na rozšíření vzoru na slova jako *maja*, *raja*, *aju*, od nich pak illativy *majja*, *ajju*, *rajja* (Raag 1998: 71). Podle Hintta (1978: 41) však v těchto formách není gemináta, ale *ij*, na druhou stranu EKG (1995: 107)

17 ŌS 2013 = *Õigekeelsus sõnaraamat*, slovník spisovné estonštiny, úprava z roku 2013.

mluví o geminátě *jj*. Podle Raagové (1998: 85) se tento ortografický přelud („*an orthographic phantasm*“) ujal a stal se preferovanou variantou společně s dalšími gemináčnickými illativy na úkor illativu s koncovkou *-sse* (*majasse, ajusse*).

Illativ bez koncovky, homonymní s partitivem nebo i genitivem, byl ve starším psaném jazyce užíván ve větší míře než v dnešní standardní estonštině. Užíval se u těch slov (paradigmatických typů), kde se dnes používá de-illativ nebo gemináčnický illativ. Obvyklejší byla také homonymní s genitivem (srov. Rätsep 1979: 38). Podle Raagové (1998: 73–74) začal být bezkoncovkový illativ homonymní s genitivem (u slov domácí slovní zásoby) považován za nevhodný v době jazykové reformy, udávaným důvodem byla dvojznačnost formy. Rozhodnutím jazykové komise sdružení *Eesti Kirjanduse Selts* (Společnost pro estonskou literaturu) z roku 1937 byly takové illativní formy povoleny jen u 14 jmen a pro školní výuku jen u tří (*taeva*, *tasku*, *põrgu*, od *taevas* „nebe“, *tasku* „kapsa“ a *põrgu* „peklo“). Illativní formy homonymní s genitivem se však i nadále vyskytovaly v širší míře, než tato norma povolovala (Raag 1998: 74–75). EKG (1995: 200) uvádí mezi těmito výjimkami kromě tří uvedených také vulgarismus *perse/`persse* (od *perse* „ zadek, prdel“). V ŌS 2013 bychom našli také *voodi* (od *voodi* „postel“, v tomto případě jsou oba tvary homonymní i s nominativem stejně jako u *põrgu* a *tasku*). Podle Raagové (1998: 89) lze nalézt doklady paralelního užívání bezkoncovkového illativu homonymního s genitivem (po roce 1937) jen u tří slov: *tasku*, *kamber* „komora“ a *põrgu*.

Na druhou stranu nevznikly podobné námitky vůči illativním formám homonymním s partitivem. Obecně lingvisté v době jazykové reformy preferovali krátké illativy. U deklinačních typů, které tvoří tento typ illativu (bez koncovky, homonymní s partitivem), pak lze konstatovat převládnutí právě této formy (nad *sse-illativem*) (Raag 1998: 87–88).

Dalšími diskutovanými illativními formami se pak staly ty od jmen zakončených v nominativu na *-s* nebo *-ne* (v estonských zdrojích se setkáme s označením *s/ne-slova*). V obou případech končí genitivní kmen na *-se*, např. *kirjandus* „literatura“, gen. sg. *kirjanduse*, *oluline* „podstatný“, gen. sg. *olulise*. Většinou jde o deriváty tvořené např. sufixy *-us*, *-is*, *-lus*, *-ndus*, *-ne*, *-mine*, *-line*, *-lane*, patří sem i některá přejatá slova (např. *kaktus*, *viirus*, *bambus*, *geenius*, *gloobus*, *eepos*, Hint, 1980: 221, mluví o mezinárodních *s-slovec*). U dané skupiny slov se kromě tvaru illativu singuláru často diskutuje také o tvaru partitivu plurálu. V illativu se můžeme u části z nich setkat s delší formou tvořenou koncovkou *-sse* (*kirjandusesse*, *olulisse*), nebo s formou zkrácenou o slabiku *-se-* (*kirjandusse*, *olulisse*). Podle Raagové (1998: 66–67) lze vznik kratší formy spojit s články Johannese Aavika (zejména *Keele kaunima kõlavuse poole*, 1912), v nichž hodnotí některé estonské konsonanty (*t/d* i *s*) jako nelibozvučné a za ještě horší považuje jejich opakování. Aavik však nepředložil žádný konkrétní plán ohledně dlouhých illativů zakončených na *-sese*. Zkrácené formy se nicméně objevovaly, i když ne všichni (jako např. Kettunen) byli přesvědčeni o jejich vhodnosti (srov. Raag 1998: 72). Andrus Saareste je autorem pravidla, podle něhož lze slabiku *-se-* vypouštět v případech, kdy

není pod přízvukem (je čtvrtou nebo další sudou slabikou), proto lze *minestusesse* zkrátit na *minestusse*, ale *viimasesse* zkráceno být nemůže (Saareste 1922: 21). Později Aavik také upravil své doporučení, že delší forma by měla být použita u tříslabičných slov, jejichž první slabika je důrazná (*kollane* „žlutý“ : *kollasesse*), i u derivátů se sufixy *-likkus* a *-matus* (např. *seaduslikkus* „zákonnost“ : *seaduslikkusesse*, *tänamatus* „nevděčnost“ : *tänamatusesse*), naopak u čtyřslabičných slov se stavěl proti tomu, aby byla delší varianta povolena jako také přípustná (Raag 1998: 72–73).

Jediná dvě dvouslabičná slova zakončená ne *-ne* (historicky jde o deriváty), totiž *naine* „žena“ a *teine* „druhý“ (gen. sg. *naise*, *teise*) používají pravidelný sse-illativ: *naisesse*, *teisesse*. Od *teine* existuje také bezkoncovkový illativ *teise* (srov. ŌS 2013).

Diskuse se později zaměřily zejména na to, u jakých slov mají být povoleny obě varianty, a která z nich má být případně považována za lepší. Obecně se v estonských gramatikách slova zakončená na *-s* nebo *-ne* dělí na dvě skupiny. Do první patří kratší slova, dvouslabičná a z tříslabičných ta, jejichž první slabika není důrazná. Do druhé patří čtyř- a víceslabičná slova, u nichž je vedlejší přízvuk na předposlední slabice, z tříslabičných ta, jejichž první slabika je důrazná. Obě varianty illativu jsou pak přípustné u druhé skupiny, u první skupiny pouze nezkrácený tvar illativu (srov. např. *tehas*_{NOMsg} : *tehasse*_{GENsg} : *tehasesse*_{ILLsg}, *soolane* : *soolasse* : *soolasesse*, *raskus* : *raskuse* : *raskusesse* ~ *raskusse*, *kinnine* : *kinnise* : *kinnisesse* ~ *kinnisse*, *saladus* : *saladuse* : *saladusesse* ~ *saladusse*, *lugemine* : *lugemise* : *lugemisesse* ~ *lugemisse*, *sõbra`likkus* : *sõbra`likkuse* : *sõbra`likkusesse* ~ *sõbra`likkusse*¹⁸) (srov. EKG 1995: 200; ŌS 2013). Na tomto rozdělení do dvou skupin pak nezávisí pouze tvar illativu, ale také partitivu plurálu. Na druhou stranu je právě tato skupina slov považována za obtížnou pro stanovení jednoznačné normy, v užívání řada slov kolísá, týká se to zejména těch tříslabičných. Podle Hintta (1980: 219) souvisí kolísání s tím, že skloňování je závislé na poloze vedlejšího přízvuku a estonský systém v tomto ohledu prochází proměnou od systému počítajícího móry k systému počítajícímu slabiky, kvůli tomu kolísá poloha vedlejšího přízvuku u tříslabičných slov, kde je první slabika pod důrazným přízvukem (tradičně by v takovém případě měl být vedlejší přízvuk na druhé slabice). Podle Kaalepa (2009: 422–423) lze za výběrem varianty illativu vidět jiný princip, a to snahu vyhnout se dvojznačnosti. Kratší varianta illativu může být někdy illativem jiného lexému (často takového, který má stejný slovo tvorný základ), např. *alkoholine* „alkoholový“ : *alkoholisesse* ~ *alkoholisse*, kde druhá varianta je zároveň illativem od *alkoholi* „alkohol“, podobně *pahane* „naštvaný“ : *pahasesse* ~ *pahasse*, druhá varianta je zároveň illativem od *paha* „špatný, zlý“. U čtyř- a víceslabičných kmenů je nebezpečí dvojznačnosti menší, takže platná norma je v tomto případě vlastně efektivní (Kaalep 2009: 423). Kaalep (2009:

18 Od lexémů *tehas* „továrna“, *soolane* „slaný“, *raskus* „váha, potíže“, *kinnine* „uzavřený“, *saladus* „tajemství“, *lugemine* „čtení“, *sõbralikkus* „přátelskost“.

422–423) také zmiňuje, že zkrácené illativní formy, které nejsou z hlediska normy považovány za správné, se v korpusu vyskytují, např. *otsene* „přímý“ : *otsesse*.

Raagová (1998: 86–87) konstatuje na základě porovnání analýzy novinových textů z různých období, že kratší formy se rozšířily v průběhu 20. století – ve srovnání s počáteční situací (konec 19. a zač. 20. století). Kio (2006: 58–71) porovnávala preference delší nebo kratší formy u 12 tříslabičných slov v korpusu a zjistila, že delší formy lehce převažují nad kratšími.

Illativní formy zkrácené o slabiku *-se-* jsou v estonské literatuře interpretovány dvěma způsoby (srov. Raag 1998: 71). Buďto jsou představeny jako důsledek haplogologie, a proto speciální případ tzv. dlouhého illativu (s koncovkou *-sse*), výklad je tedy: gen. kmen *olulise-* > ill.sg. *olulise-sse* > *olulisse* (Saareste 1922: 21; EKK 2007: 246–247). Druhou možností je považovat tyto formy za příklad geminačního illativu (Rätsep 1979: 29, 34; Hasselblatt 2000: 801), výklad je pak: gen. kmen *olulise-* > ill. sg. *olulisse*, stejně jako *arutelu* > *aru`tellu*. U slov končících na *-s/-ne* není pak geminace jednoznačně, jako v jiných případech, svázána s přízvukostí (a důrazným přízvukem) předchozí slabiky, v tom případě by šlo geminaci považovat za analogickou. V EKG (1995: 200) jsou tyto formy zařazeny jako geminační illativy, jako způsob jejich historického vzniku je uvedena haplogologie. Podle EKK (2007: 246–247) jsou příkladem haplogologie, jejich zařazení pod geminační illativ je jen určitá konvence.

5.4 Otázky spojené s distribucí illativních vzorů

S procesem standardizace vznikla také potřeba zabývat se distribucí jednotlivých illativních vzorů: jak široce se které z nich mají užívat, u kterých paradigmatických typů nebo typů kmenů; a v případě, že se připustí více paralelních tvarů, zda mají být některé preferovány. U paralelních tvarů pak vzniká také otázka, zda jejich užívání lze nějak odlišit s ohledem na kontext užití. Otázka distribuce alomorfů v závislosti na paradigmatických typech se stala jedním z „oblíbených“ problémů estonské preskriptivní lingvistiky a nejen o illativních formách se hodně diskutovalo při každém novém vydání slovníku spisovné estonštiny (srov. Raag 1998). Jak Raagová (1998: 37) také upozorňuje, typickým problémem bylo, zda mají být přípustné formy udávány u každého lexému zvlášť, nebo zda mají být slova rozdělena do větších či menších paradigmatických typů, při větší ekonomii popisu pak tím spíš hrozí, že norma bude predikovat neexistující, neužívané tvary.

Některé z otázek distribuce byly už zmíněny v předchozí kapitole: např. posun od bezkoncovkových illativních tvarů homonymních s genitivem k tvarům s koncovkou *-sse* (namísto *kirik* „kostel“ : *kiriku*_{ILL.SG} > *kirik* : *kirikusse*_{ILL.SG}), podporování geminačního illativu u dvouslabičných slov typu „meri“ namísto de-illativu (proto *meri* „moře“ : *merre*_{ILL.SG}, *tuli* „oheň“ : *tulle*_{ILL.SG}), rozšíření de-illativu u slov deklinačního typu „keel“ namísto bezkoncovkového illativu (*keel* : *keelde*_{ILL.SG}, namísto staršího

keele). V gramatikách po období jazykové reformy se dominantní otázkou stává distribuce illativu s koncovkou *-sse*, tj. užívání tzv. dlouhého illativu v těch případech, že slovo má možnost tvořit některý z krátkých illativů. Obvykle je koncovka *-sse* považována za použitelnou i u těch slov, která tvoří illativ podle některého z jiných vzorů (s dalšími kombinacemi se jako s paralelními možnostmi v moderní estonštině už nesetkáme), např. *asi* „věc, záležitost“ : ill.sg. *`asja ~ asjasse*, *tuli* „oheň“ : *tulle ~ tulesse*, *meel* „mysl“ : *meelde ~ meelesse*, *Tallinn* : *Tal`linna ~ Tallinnasse*. Normativní příručky (jako např. ŌS 2013) tuto možnost generalizují pro všechna jména. Mnozí autoři ale poukázali na to, že mnohé takto předpokládané *sse*-illativy jsou nepřirozené a neužívají se. Podle Hasselblatta (2000: 799) je pojetí, v němž je *sse*-illativ možný od všech jmen (a následně se otevírá cesta považovat jej za primární variantu pro tvoření illativu) objevuje až v gramatikách 20. století, ve starších gramatikách je koncovka *-sse* zmiňována vždy jako jedna z možných variant. Jistý posun ve vnímání bychom mohli hledat např. ve vyjádření Saaresteho (1941: 15–16), kde v pojednání o tříslabičných kmenech říká, že je přirozené a logické, že illativ s koncovkou *-sse* je svým způsobem univerzální koncovkou, kterou lze použít vždy, beze strachu z neporozumění, od všech slov a zřejmě i při všech příležitostech, kromě užití adverbialního a ustálených spojení. U užití adverbialního dává příklady illativních tvarů, které jsou součástí slovesa a dotváří jeho význam, u ustálených spojení dává do kontrastu např. *kukkus auku* „spadl do díry“ vs. *mis puutub augusse* „pokud se týká díry“, *läks tuppa* „vešel do místnosti“ vs. *mis puutub toasse* „pokud se týká místnosti“, z nichž ta první zjevně považuje za ustálená¹⁹.

Toto vyjádření bychom mohli považovat za krok směrem k stanovisku, které pak získalo podporu mnohých a začalo se objevovat v popisu morfologie estonštiny. Podle něj se v případě, že jsou možné oba tvary, dlouhý i krátký illativ, krátký illativ používá k vyjádření významu konkrétního místa (se slovesy pohybu), kdežto dlouhý illativ s koncovkou *-sse* se použije pro abstraktnější významy (např. se slovesy jako *puutuma* „týkat se“, *suhtuma* „zaujmout postoj“, *armuma* „zamilovat se“, *kiinduma* „upřít (pohled), přimknout se, být přitahován“, která mají ve svém valenčním rámci illativní doplnění). Příklady se obvykle velmi podobají těm, které zmiňuje Saareste. Podle Raagové (1998: 75) lze tuto ideu vystopovat k Elmaru Muukovi (*Lühike keeleõpetus*, 1928), který navrhuje, aby se krátká forma používala pro označení místa (např. při pohybu směrem do), kdežto dlouhá pro významy abstraktnější (např. se slovesy jako *suhtuma*, *armuma*, *kiinduma*, *puutuma*). Následující gramatiky to pak opakovaly a z hlediska preskriptivní gramatiky se z tohoto návrhu stávala dokonce požadovaná distinkce (Raag 1998: 75, 78).

19 Příkladáme zde i plné originální znění: On kõigiti loomulik ja mõistlik, et *-sse* oleks kõigi sõnatüüpide n. ö. universaallõpp, mille abil võib alati, arusaamatust kartmata, kõigist sõnadest ja vististi ka kõigil juhtudel, kui pole tegu mitte adverbialse tarvitusega (*maha, hätte* võetud jne.) või kindlaks kujunenud, n. ö kivilenud pruugiga (vrd. *kukkus auku*, kuid: *mis puutub augusse*; *läks tuppa*, aga: *mis toasse puutub*; pani lõimed *sukka*, kuid: *puuris soasse* augu).

Předpoklad této distinkce následně vedl ke konceptu dvou různých pádů: aditivu a illativu, kde aditiv odpovídá krátkému illativu, illativ dlouhému illativu. Prvně se tato distinkce objevuje v článku Tiita-Reina Viitsa (1976: 152–153). V této koncepci pak aditiv nerozlišuje číslo (existují jen singulárové tvary), kdežto illativ má obě čísla. Aditiv také neexistuje u všech jmen. Tato koncepce získala podporu také kvůli tomu, že nově vznikla potřeba počítačového zpracování estonské morfologie (Raag 1998: 76–77). Dlouhý illativ s koncovkou *-sse* je pro takové zpracování neproblematický (a jeho tvoření lze obsáhnout zároveň s většinou ostatních pádů), kdežto s kmenovými obměnami krátkého illativu je potřeba se vypořádat zvlášť. Pro počítačové zpracování určený popis estonské morfologie s distinkcí aditivu a illativu bychom našli v pracích Ülle Viks (srov. např. Viks 1982). Podobná potřeba vydělit krátký illativ z popisu ostatních pádů byla výše konstatována i u obvyklé gramatiky EKG (1995), byť tato gramatika ustoupila od dělení na aditiv a illativ. Bezkoncovkový illativ může být popisován zároveň s partitivem a genitivem (které také nejsou aglutinačními formami a využívají kmenové alternace). Problémem zůstane geminační illativ, jehož kmenová obměna se nikde v estonském deklinacním systému neopakuje, ani historicky nesouvisí s typickou baltofinskou kmenovou obměnou, totiž střídáním stupňů (srov. EKG 1995: 124, 145). Illativní geminace např. není v EKG (1995: 129–131) zahrnuta mezi kmenové alternace obecně, výsledná podoba kmene s geminátou je nazývána prostě illativní kmen. Podobně idiosynkratické jsou de-illativ i hV-illativ. Viksová (1982: 14) charakterizuje aditiv jako jedinou čistě introflektivní formu v moderní estonštině. Rozlišení na aditiv a illativ se přes změnu postojů ustálilo v kódování estonských korpusů, kde je morfologickou značkou označen zvlášť aditiv a zvlášť illativ²⁰.

Koncept dvou pádů byl opuštěn, jak už bylo řečeno, v EKG (1995: 56). Udaným důvodem je to, že krátký illativ se v mnoha případech objevuje jako komplement sloves vyžadujících doplnění v illativu, dokonce jej lze považovat za preferovanou variantu, a mnohdy jsou krátká a dlouhá forma v daném kontextu zaměnitelné. Podle EKG (1995: 56) závisí volba krátké nebo dlouhé formy na fonologicko-derivační struktuře²¹ slova, lexikálním významu slova a také frekvenci illativního tvaru, která úzce souvisí s lexikálním významem slova. Lehce odlišnou pozici volí příručka EKK (2007: 247), podle ní může být v některých případech krátká varianta preferována pro místní určení, kdežto dlouhá jako komplement slovesa (příkladem je *poiss kukkus jõkke* „chlapec spadl do řeky“ a *ta oli sellesse jõesse lausa kiindunud* „byl k té řece doslova připoután“). Na druhou stranu u jiných dublet neexistuje žádný rozdíl ve významu. Výběr je ovlivněn sémantikou slova: jména, s nimiž se illativní

20 Srov. <http://www.cl.ut.ee/korpused/morflides/seletus>.

21 V EKG se fonologicko-derivační struktura používá obecně pro rozlišení různých typů kmenů a následně i paradigmatických typů (paradigmatické typy v Peebově smyslu EKG nezavádí). Kmeny jsou rozlišeny nejprve podle fonologických kritérií (počet slabik a poloha přízvuku, ne/důraznost přízvukné slabiky), u některých skupin derivátů pak může mít na morfologii slova vliv přítomnost daného derivačního sufixu.

význam spojuje přirozeně, volí krátkou formu. Podobně mluví také Viitso (2007a: 40–41), který tvrdí, že výběr mezi variantami není zcela volný a závisí na slovese, se kterým se illativ pojí. Jako příklad uvádí také dvě tázací slova pro illativní význam: *kuhu* „kam“ a *millesse* „do čeho“ (uvádí příklady *võtan kätte* „vezmu do ruky“ a *see puutub käesse* „to se týká ruky“, *lähen sõjaväkke* „jdu do armády“ a *suh tun vaenuli-kult sõjaväesse* „mám nepřátelský postoj k armádě“). EKK tak mluví o sémantice jména, se kterým se pojí illativ, Viitso spíše o slovesné vazbě.

Zřejmě jeden z prvních pokusů o demontáž teorie o sémantickém rozlišení mezi krátkým a dlouhým illativem (aditivem a illativem) uskutečnila Virve Raag (1988: 78–80). Šlo o test preferencí pro rodilé mluvčí, který neukázal žádnou takovou distinkci, např. 54 respondentů zvolilo variantu *suh tuma sõjaväkke* a 24 variantu *suh tuma sõjaväesse*. Podle Raagové (1998: 78) není rozlišení navrhované v gramatikách založeno na preferencích mluvčích, je to výsledek snahy systematizovat paralelní formy. Na mýty estonských gramatik spojené s illativem se ve svém článku zaměřil Hasselblatt (2000), článek se jmenuje „Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike“ neboli „Estonský illativ singuláru je krátký“. Na základě analýzy psaných textů konstatuje, že nelze pozorovat souvislost se slovesem, rozhodující jsou vlastnosti jména (deklinační typ, fonologická a/nebo derivační struktura). Našel některé jednotlivé příklady, které jsou v souladu s výše popsáním rozlišením, ale také mnoho protipříkladů. Ke stejnému závěru došla ve své diplomové práci také Kio (2006: 93–94, 112–113), která hledala v korpusu výskyty illativních forem ve spojení se slovesy a slovesnými deriváty a došla k závěru, že jednoznačnou tendenci ve výběru illativní formy v souvislosti se slovesem nelze najít. Konstatuje také, že je obtížné vést hraniční linii mezi místním významem a abstraktnějšími významy. Podle ní (2006: 128) plní dlouhý a krátký illativ stejné funkce a žádný sémantický rozdíl mezi nimi není. Ke stejnému závěru došel také Kaalep (2009), který analyzoval výskyty v korpusu.

Hasselblatt (2000: 802, 803) a Kio (2006: 116) uvádí také příklady, které by mohly být v souladu s gramatikami popisovanou distinkcí rolí: Hasselblatt uvádí příklad *suh tuma isiklikusse näosse* „zaujmout postoj k jednotlivému obličejí“, kde *nägu* může tvořit i geminační illativ (*näkku*), Kio uvádí příklady *suh tumine elusse* „vztah k životu“ (opět je možný illativ *ellu*) a *usk riigisse* „víra ve stát“ (od *riik* lze vytvořit i bezkoncovkový illativ *riiki*). Takovéto ojedinělé příklady však nic neznamenají, předpokládanou tendenci rozdělení rolí by musela podpořit statistická data, která říkají něco velmi odlišného.

Hasselblatt (2000) dochází k závěru, že změna estonských gramatik v přístupu k illativu s koncovkou *-sse* a jeho distribuci nebyla doprovázena změnou v užívání. Ukazuje ve své analýze, že krátký illativ je celkově frekventovanější než dlouhý (porovnává poměr všech krátkých a všech dlouhých forem ve vzorku textů), a dlouhý illativ se obvykle objevuje u těch slov, která krátký netvoří. Upozorňuje také na to, že krátké illativy se vyznačují vyšší frekvencí užívání (tataž forma se opakuje; srov. Hasselblatt 2000: 801). Kaalep (2009) staví svou koncepci právě na možnosti zabývat se frekvencí užívání zjištěnou z korpusu. Podle něj je chyba dosavadního

pojetí v tom, že se autoři ohlížejí pouze na obecnou možnost tvořit sse-illativ, ale nezabývají se už jejím skutečným využitím. Stejně jako Hasselblatt konstatuje, že krátké formy jsou celkově frekventovanější. Podle Kaalepa se bezkoncovkový illativ a zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* podobá v užívání dlouhému illativu, a všechny by mohly být považovány za pravidelné. Na druhé straně de-illativy nebo tte-illativy (*hätte, vette*) jsou typickým příkladem neproduktivní deklinace. Kritizuje také tradiční metodu deskriptivních i preskriptivních gramatik rozdělovat slova do deklinačních typů podle toho, jaké pádové formy by měly tvořit. Jedním, už zmíněným, problémem je to, že pak mohou být predikovány formy, které se ve skutečnosti nevyskytují. Kromě toho pak také produktivní deklinační typy mohou obsahovat neproduktivní formy (vytvořené podle neproduktivních vzorů) a naopak. Kaalep navrhuje koncepci, v níž by byl illativ singuláru odvozován od tvaru partitivu singuláru přibližně ve smyslu odvoditelných (analogických) forem, tak jak o nich píše EKG (srov. Kaalep 2009: 419–421).

Rozdělení na aditiv a illativ je, zdá se, už uzavřenou kapitolou v dějinách estonské lingvistiky. Také předpoklad, že by illativ s koncovkou *-sse* byl obecně uplatnitelný, byl zpochybněn, stejně jako předpoklad, že výběr mezi dlouhým a krátkým illativem závisí na slovesné vazbě. V naší práci nicméně tato, byť už zřejmě do velké míry opuštěná kapitola, nabízí různé podněty k zamyšlení. Nejen v tomto případě bychom mohli konstatovat, že autoři gramatik nebo jiných pojednání o morfologii mají často tendenci systematizovat alomorfiu, a to tak, aby byl pro různé varianty nalezen pro ně typický kontext výskytu (často se setkáme s tím, že jsou varianty považovány za stylově odlišené, v tomto a možná i jiných případech pak sémanticky odlišené). Někteří autoři došli k tomu, že tradiční odvolávání se na stylové odlišení nebo preference jednotlivých mluvčích nelze podložit daty z korpusu (srov. Kaalep 2009: 418, 423), a že je to tedy jen tvrzení bez důkazu. V případě rozlišení na aditiv a illativ se kromě jiných (jako např. absence distinkce čísla u aditivu) zdá závažející zejména jeden nedostatek této koncepce: jen málo pozornosti bylo věnováno sémantickému rozdílu mezi oběma pády. Je to problém, na který narazila Kio (2006): kde vést hraniční linii mezi významy konkrétními lokálními (určeními místa) a abstraktními (které se podřizují slovesu). Z hlediska v této práci užitého teoretického rámce se zdá rozdělení na dvě oblasti významu málo pravděpodobné: popis illativního významu se zde bude podobat složité síti vztahů, ve které jsou jednotlivé dílčí významy navzájem propojeny mnoha různými způsoby (včetně illativů používaných s výše zmíněnými slovesy). Srov. např. užití illativu v následujících kontextech, mělo by se jednat o tzv. konkrétní místní užití, nebo případně užití související se slovesy (*langema* „spadnout“, *jätma* „zanechat“)?

Õunapuude õitsemine langes tänavu juunisse.

jabloň_{GENpl} kvetení_{NOMsg} spadnout_{IMPf} letos červen_{ILLsg}

„Kvetení jabloní letos připadlo na červen.“

Röövlid jätnud mehe ellu.

bandita_{NOMpl} nechat muž_{GENsg} život_{ILLsg}
 „Banditi nechali muže naživu.“

*Uued sündmused jätsid vanad varju, unustusse.*²²

nový_{NOMpl} událost_{NOMpl} nechat_{IMPF} starý_{NOMpl} stín_{ILLsg} zapomnění_{ILLsg}
 „Ve světle nových událostí zůstaly ty staré ve stínu, v zapomnění.“

Dalším problematickým místem teorie o aditivu a illativu se zdá být nedosta-
 tečný ohled na užívání daných forem, jako doklad navrhované distinkce postačil
 jazykový cit samotných autorů jednotlivců. Polehčující okolností může být horší
 dostupnost rozsáhlejších statistických dat (na druhou stranu např. Hasselblatt pra-
 coval s vlastním korpusem textů, ve kterém vyhledával ručně). Nejvýrazněji toto
 slabé místo kritizuje Kaalep (2009), který upozorňuje na kontrast mezi tvrzeními
 v gramatikách a skutečnými výskyty v korpusu. Na druhou stranu lze do jisté míry
 pochybovat o tom, že lze jednoduše dát rovnítko mezi užívání jazyka a korpuso-
 vá data. A pokud se zabýváme standardním jazykem, je možné také pochybovat
 o tom, že tvrzení v gramatikách mají oproti skutečnému užívání jednoznačně jen
 sekundární postavení, jsou (mají být) jím jednoznačně určovány a žádné možnosti
 působení v protilehlém směru neexistují. V této kapitole jsme mohli v mnoha
 případech pozorovat právě opačný směr působení a např. Raagová (1998) ukazu-
 je, jak mohou být některé takové vlivy pozorovány na psaných textech, i když je
 možné, že na jejich výslednou podobu působí mnoho faktorů a takové působení
 (normy, návrhu na přijetí nebo odvržení konkrétní formy) nelze předvídat. V této
 práci se zdá nutné počítat i s možnostmi působení navržených norem, pravidel nebo
 napsaných gramatik na užívání jazyka, jakkoli může být omezené (a může být ty-
 pické zejména pro dobu, kdy probíhá intenzivní standardizační proces).

Předpoklad obecné možnosti užití sse-illativu u všech jmen pak také rezonuje
 s některými Langackerovými úvahami (srov. např. 2000: 3, 16): v jeho konceptu
 gramatického systému se předpokládá, že význačná (*salient*) bývají spíše lokální
 schémata s omezeným dosahem. Velmi obecná schémata (lze mluvit o schématech
 i pravidlech) pak často nemusí být význačná vůbec. V langackerovské kognitivní
 gramatice tak neexistuje tlak na zobecňování pravidel. Při konkrétní aplikaci teo-
 retických východisek se předpokládá jen natolik obecné schéma, jaké lze zobecnit
 z existujících (doložených) příkladů. Opačným postupem, se kterým se lze v kon-
 krétní podobě často setkat, je předpokládání obecného pravidla, z něhož je pak
 potřeba uvést výjimky, kdy pravidlo neplatí.

²² Příklady byly nalezeny v estonském výkladovém slovníku *Eesti keele seletav sõnaraamat*: <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

Tématem, které by si také zasloužilo úvahu, je speciální postavení aglutinační formy v kontrastu k jiným (v tomto případě sse-illativu a ostatních illativních vzorů). Zásadní otázkou zde je, do jaké míry je toto význačné postavení výdobytkem moderní lingvistiky, jak se zdá naznačovat případ dlouhého estonského illativu. Podle Langackera (1991: 507–509) je pro moderní lingvistiku přinejmenším do určité míry typický koherentní soubor metafor, kterými se do značné míry řídí vytváření hypotéz i metodologická stanoviska. Mluví o metafoře nádoby (srov. Lakoff – Johnson 1980: 29–32), podle které lze jednoznačně rozlišovat mezi vnitřkem a vnějškem, na tom je pak postavený popis sémantiky s jednoznačnými hranicemi vymezujícími, kde začíná nebo končí význam jednotky, model kategorizace postavený na kritériích a attributech i jednoznačné dichotomie typu sémantika/pragmatika, doslovný/obrazný význam apod. Dále se mluví o tzv. potrubní metafoře: v komunikaci jsou jazykové jednotky vysílány od mluvčího k posluchači, který přijímanou správu dekoduje, tato koncepce umožňuje oddělení jazyka od obecných vědomostí, zkušeností apod. Z našeho pohledu se zdá nejpodstatnější tzv. metafora stavebních bloků, podle níž je význam složitých spojení složen z jednodušších v souladu s nějakými pravidly, případy složených jednotek, kdy tato koncepce nefunguje, jsou pak problematické. K těmto metaforám pak podle Langackera zejména ve druhé polovině 20. století přibyl soubor metafor, v nichž je mysl vnímána jako počítač. Lakoff mluví o *mind as machine paradigm* (srov. 1987: 338–352), v němž je oddělena mysl a tělo, mysl je odtělesněná, abstraktní a nezávislá na fungování těla, a může pak být vnímána jako řídicí jednotka. Důsledkem této metafory je podle Langackera (1991: 509) např. důraz na ekonomičnost popisu (analogie s fungováním stroje nebo počítačového programu, i elegancí matematického důkazu), nebo očekávání, že jazykové výrazy budou popsitelné jako dobře definované operace na řetězcích symbolů. Právě tento posledně zmíněný faktor bychom mohli pozorovat ve striktním oddělení tzv. dlouhého a krátkého illativu, a jak jsme pozorovali, na vzniku konceptu mělo svůj podíl i modelování morfologických procesů za pomoci počítačového programu. Zmíněné metafory podle Langackera (1991: 507) nemusí být nutně zcela neúčinné nebo zcela neadekvátní, je ale potřeba si uvědomovat jejich dopady a nepokoušet se je používat bez rozmyslu.

Jiné postavení tzv. čistě aglutinačních forem souvisí také s metaforou stavebních bloků, která je typická zejména pro takový koncept gramatiky jazyka, v němž se předpokládají pravidla, podle nichž lze konstruovat rozsáhlejší celky nebo nové výrazy. V takovém konceptu jsou přirozeně nejjednodušší ty případy, kde lze určit jednoznačné morfologické hranice. Langacker (srov. 2000: 8–24) argumentuje pro pojetí gramatiky jako inventáře možností, ne jako konstrukčních mechanismů, a ukazuje, jak lze v takovém pojetí popsat vztah nově vznikajících výrazů k existujícím. Nepokládá také za vhodnou koncepci, v níž je syntagmatické spojení jednoduše analyzovatelné poukázáním na jednotlivé části (význam

celku by byl sumou významu částí). I v těch případech, které většinou pokládáme za dobře analyzovatelné (rozebírá činitelská jména v angličtině s příponou *-er* jako např. *printer*), je význam syntagmatického spojení elaborací nebo rozšířením vzhledem ke spojení jednotlivých součástí, suma významů jednotlivých částí nám ještě nic neřekne o kontextuálním významu syntagmatického spojení.

5.5 Formy estonského illativu jako kategorie

5.5.1 Kategorizace na základě kritérií a atributů

Jak jsme mohli pozorovat v úvodních kapitolách o estonském illativu, jeho formální vyjádření jsou poměrně různorodá a také jsou často považována za zásadním způsobem odlišná. V této kapitole se nejdříve pokusíme shrnout, jak by popis a rozřazení těchto forem do podkategorií mohly vypadat při tradičním pohledu na kategorizaci, v modelu založeném na kritériích a attributech (*criteria-attribute model*). Poté zkusíme tento popis přeformulovat v souladu s pohledem na kategorizaci v jazyce předloženým v kapitole 4.1.

Podkategorie estonského illativu při kategorizaci podle kritérií a atributů by mohly být následující:

1) dlouhý illativ

Jedná se o aglutinační formu, ke genitivnímu kmeni slova se připojuje koncovka *-sse*.

Spornou podkategorií dlouhého illativu jsou illativy od slov zakončených na *-s/-ne* zkrácené o slabiku *-se-*, např. *üllatus* „překvapení“ : *üllatusse*, *oluline* „podstatný“ : *olulisse*. S výše uvedenou definicí se rozchází v tom, že koncovce *-sse* nepředchází genitivní kmen slova, forma tak není (jednoznačně) aglutinační.

2) krátký illativ

Jedná se o formu neaglutinační (o mnoho víc nejde tvrdit o všech krátkých illativech zároveň, při této definici by pak zkrácené illativy od slov zakončených na *-s/-ne* měly spadat právě sem).

a) geminační illativ

Jedná se o introflekční formu, která využívá kontrastu mezi jednoduchým kmenovým konsonantem a geminátou. Jako typický případ bývá obvykle představován geminační illativ slov o dvou krátkých slabikách (*tuba* „místnost“ : *tuppa*, *elu* „život“ : *ellu*), u nichž gemináta následuje po slabice pod hlavním přízvukem. Zároveň se tato slabika při geminaci stává důraznou. Kromě toho se geminační illativ

vyskytuje u slov s derivační příponou *-elu*²³ (srov. EKG 1995: 200), např. *arutelu* : *aru`tellu*, kde geminace následuje slabiku pod vedlejším (lexikálně-morfologicky vázaným) přízvukem. Někteří autoři (podle EKK jde jen o konvenci) řadí pod geminační illativ také zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne*, u nichž se poslední část kmene *-Vse-* podobá struktuře výše zmíněných slov (EKG 1995: 201). Podle EKG (1995: 201) je předchozí slabika vždy důrazná u dvouslabičných slov a u derivátů s příponou *-elu*, pokud ale ke geminaci dojde ve slabice, která nemá morfologicky významný přízvuk, ke změně v prozodii nemůže dojít. Museli bychom tak uvažovat o geminačním illativu, kde dochází pouze k samotné geminaci a ne ke změně předcházející slabiky na důraznou. Viděli jsme dříve, že možnost zkráceného illativu tzv. *s/-ne-slov* byla a je v pravidlech do určité míry vázána na polohu vedlejšího přízvuku. Zdá se však, že souvislost *s* (nevázaným) vedlejším přízvukem není vždy jednoznačná a je těžké pravidla v tomto směru udržet. Slova zakončená na *-s/-ne* nemají nutně tzv. lexikálně-morfologicky vázaný vedlejší přízvuk (srov. kapitola 3), proto ani v případě jako *inimene* : *inimesse* není slabika předcházející geminátě důrazná (srov. EKG 1995: 201). Viděli jsme také, že mnozí autoři zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* za geminační illativ nepovažují.

EKG (1995: 201) řadí mezi geminační illativy také *`kätte*, *`vette* (od slov *käsi* „ruka“ a *vesi* „voda“ s neproduktivní alternací konsonantů v kmeni, srov. *käsi* : *käe*_{GEN}, *vesi* : *vee*_{GEN}) a illativ od slova *pogri* „(věžeňská) cela (hov.)“ : *pokri*_{ILL} (od kterého by měl být s ohledem na strukturu slova možný jen *sse*-illativ).

V modelu založeném na kritériích a attributech je samozřejmě problematické mluvit o typickém případě (geminační illativ dvouslabičných slov, kdy geminátá následuje po hlavním přízvuku). Ideálně by všechny členy kategorie měly splňovat stejná kritéria.

b) bezkoncovkový illativ

Kromě toho, že je bez koncovky, můžeme tomuto illativu přiřadit ještě nějaké další charakteristiky. V mnoha případech se skládá ze dvou slabik, z nichž první je dlouhá a důrazná, druhá krátká, srov. např. *`riik*<sub>NOM</sub> „stát“ : *`riiki*_{ILL}, *`aeg*<sub>NOM</sub> „čas“ : *`aega*_{ILL}, *`trepp*<sub>NOM</sub> „schody“ : *`treppi*_{ILL}. Takovou strukturu může mít také poslední stopa slova (složených nebo pozdních přejatých slov), ať už začíná hlavním nebo (lexikálně-morfologicky vázaným) vedlejším přízvukem, např. *kuning`riik* „království“ : *kuning`riiki*, *šoko`laad* „čokoláda“ : *šoko`laadi*. Charakteristika o délce a tím pádem i důraznosti první slabiky poslední stopy neplatí pro deklinační typy „seminar“ a „akvaarium“ (podle klasifikace Peeba, 1997, pod první jmenovaný typ patří i slova s derivační příponou *-tar*), srov. *mikrofon* : *mikrofoni*_{ILL}, *sõbratar* „kamarádka, přítelkyně“ : *sõbratari*_{ILL}, *ookean* : *ookeani*_{ILL} (srov. Peebo 1997: 44–45).

23 Jedná se o kombinovaný sufix: *-ele-* + *-u*, kde *-ele-* vytváří frekventativní slovesa a *-u* deverbální odvozeniny s významem (probíhající) činnosti, např. *õnniteleva* „blahopřát“ > *õnnitelu* „blahopřání“, *aruteleva* „probírat, diskutovat“ > *arutelu* „diskuse, rozbor“ (srov. Kasik 2009: 99–100).

Další charakteristikou bezkoncovkového illativu by pak mohla být homonymita s partitivem, která platí pro všechny výše zmíněné případy, u typů „seminar“ a „akvaarium“ je illativ homonymní s partitivem i s genitivem. Jde o typ jiný typ charakteristiky než v předchozích případech (kde se odkazovalo na fonologickou a/nebo derivační strukturu kmene). Zřejmě proto se při identifikaci daných tvarů příliš nepoužívá (srov. EKG 1995: 199–200; EKK 2007: 246). Na druhou stranu jsme v kapitole věnující se illativu v procesu standardizace narazili na to, že homonymita illativu s partitivem nebyla na rozdíl od homonymity s genitivem vnímána jako problematická. Tímto bylo dané kritérium (paradigmatický odkaz) použito přinejmenším v pojetí gramatiky standardního jazyka.

Jako výjimečné bezkoncovkové illativy jsou obvykle uváděny `tasku, `taeva, `põrgu, `pers(s)e²⁴, u kterých je tvar illativu homonymní s genitivem (u *tasku* a *põrgu* i s nominativem) a dané deklinační typy bezkoncovkový illativ neznají. Druhé řešení platí i pro bezkoncovkový illativ `teise (od *teine* „druhý“). Můžeme si všimnout, že co do fonologické struktury výsledného tvaru se tyto illativy v charakteristikách shodují s výše uvedenými (`riiki, `kaussi, `treppi).

c) de-illativ

Pro tuto illativní formu je charakteristická koncovka *-de*, která následuje po dlouhé přízvučné a důrazné slabice zakončené na konsonant, srov. `keel „jazyk“ : `keelde, `suur „velký“ : `suurde. V EKG (1995: 200) jsou do této kategorie řazeny také (historicky) bezkoncovkové illativy jako např. `lääs „západ“ : `läände, `uus „nový“ : `uude, u nichž je *-de* historicky součástí kmene (výše zmíněné illativy typu *keelde* vznikly analogicky k nim), srov. `lääs<sub>NOM</sub> : lääne<sub>GEN</sub> : `läänt_{PART} : `läände<sub>ILL</sub>, `uus_{NOM} : uue_{GEN} : uut_{PART} : `uude<sub>ILL</sub> a `keel_{NOM} : keele_{GEN} : `keelt<sub>PART</sub> : `keelde_{ILL}. Zde tedy přichází ke slovu kritérium ještě jiného druhu, a totiž historického vývoje té které formy. U druhého zmíněného typu se pak zdá do určité míry obtížné mluvit o koncovce, případně bychom mohli všechny uvedené případy sjednotit tak, že bychom mluvili o zakončení *-de*, nikoli o koncovce. Pokud je také rozdělení dlouhý vs. krátký illativ založen na distinkci aglutinační vs. introflekční vyjádření, pak se de-illativ poněkud blíží sse-illativu. Na druhou stranu, i pokud bychom považovali *-de* u prvního zmíněného typu za koncovku, tato se nepřipojuje ke genitivnímu kmeni jako jiné estonské formy považované za aglutinační.

d) hV-illativ

Historicky je *-hV* (*-ha*, *-he*, *-hu*) koncovkou, illativní formy jsou však kvůli vokálníkým změnám v kmeni i výběru vokálu koncovky jen těžko odvoditelné a mohli bychom je pak považovat spíše za introflekční (spočívající ve specifické kmenové

24 Podle ÖS 2013 lze slovo skloňovat s obráceným střídáním stupňů ve dvou podobách, buď jen s prozodickou změnou (nedůrazná slabika : důrazná slabika), nebo i s jí doprovázející segmentální změnou jednoduchý konsonant : gemináta.

obměně), srov. *suu* „ústa“ : *suhu, soo* „bažina“ : *sohu, pea* „hlava“ : *pähe*. Ehala (2009: 34–35) charakterizuje hV-illativ jako reduplikační (srov. fin. illativ s koncovkou *-hVn*, u nějž je však reduplikace pravidelná a jednoznačná). Kromě charakteristiky nepravidelný by se hodila také charakteristika neproduktivní nebo uzavřený vzor.

e) tte-illativ

Kaalep (2009) odlišuje zvlášť formy jako *kätte, vette* (kromě těchto dvou v illativu frekventovaných slov se může jednat ještě asi o šest dalších slov, srov. Peebo 1997: 102, historicky je tohoto druhu i postpozice *ette* „směrem před“ od kmene *esi*). EKG (1995: 201) je zařazuje pod geminační illativ. Specifická není samotná illativní forma jako spíše celé skloňování dané skupiny slov, které se vyznačuje složitými alternacemi kmene. Tvar kmene (od *käsi*) *käte-*, který by mohl sloužit jako základ pro geminaci, existuje jen jako historická rekonstrukce a nevyskytuje se v žádném tvaru slova. *-tte* v každém případě není historicky koncovkou.

f) illativ *mõnda*

Illativní tvar *mõnda* od zájmeně *mõni* „některý“ považuje EKG (1997: 201) za zcela výjimečný („*täiesti erandlikku lühikese illatiivi vormi kasutatakse sõnast mõni*“). Je to původně tvar partitivu daného slova (s koncovkou partitivu *-da*, která se vyskytuje pouze u zájmen), který se začal používat i jako illativ. Jedná se tak ve dvou ohledech o neproblematický případ bezkoncovkového illativu: je splněna homonymita s partitivem a fonologická struktura kmene má podobu „dlouhá důrazná slabika + krátká slabika“. Výjimečnost tak spočívá pouze v historickém původu (o deklinačním typu nelze v případě zájmena příliš uvažovat).

Jak jsme mohli pozorovat, kritéria přiřazení formy k určité podkategorii mohou být poměrně různého charakteru. Popisy morfologie se ve jménu ekonomie nebo elegance budou pravděpodobně snažit založit rozřazení přinejmenším dominantně na kritériích jednoho charakteru: EKG 1995, přinejmenším deklarovaně, na fonologicko-derivační struktuře kmene (u produktivní morfologie, u neproduktivní se uchyluje k seznamům nepravidelných tvarů).

Problémy vyplývající z kategorizačního modelu založeného na kritériích a atributech jsou následující: V některých případech byly v popisu zmíněny typické (a tím pádem méně typické příklady), to by daný model neměl připouštět, mohl by jedinečně přidat další podkategorii pro netypické případy. Některé formy byly vůbec obtížně zařaditelné, týká se to zejména zkrácených illativů od slov zakončených na *-s/-ne*, které se dobře nehodí ani do kategorie dlouhý illativ, ani do kategorie geminační illativ. Některá kritéria dělení se jeví jako poměrně slabá, např. rozlišení dlouhého a krátkého illativu podle toho, zda je forma aglutinační, nebo introflekční (chtělo by se dodat, zda je spíš aglutinační nebo spíš introflekční, ale to už by daný model opět neměl připouštět). V mnoha případech jsme narazili na to, že různí autoři zařadili tytéž formy do různých kategorií podle toho, které

kritérium zvolili (nebo považovali za primární). Mají-li ale atributy rozřazovaných forem být absolutní, jak se máme správně rozhodnout, která kritéria jsou v daném případě ta primární? Jakkoli se tento model snaží působit jako objektivně daný, záleží ve skutečnosti na rozhodnutí autora klasifikace (autora kategorizace), zda např. vezme v úvahu historický vývoj. Bylo by zřejmě možné udržet tento model, pokud bychom se rozhodli u problematických případů argumentovat tím, že jsou to málo frekventované formy nebo je jich malý počet (např. tte-illativ, hV-illativ, illativy `tasku, `põrgu, `teine apod.), nebo že je historie jejich vzniku specifická (de-illativ, zkrácený illativ slov zakončených na -s/-ne). Domníváme se však, že lze předložit i popis, ve kterém nebudeme muset přikládat jednomu kritériu větší váhu než druhým, a jiná zase zkoušet zamést pod koberec.

5.5.2 Kategorizace v modelu schematické sítě

Prvotní nástin schematických vztahů by mohlo vypadat takto:

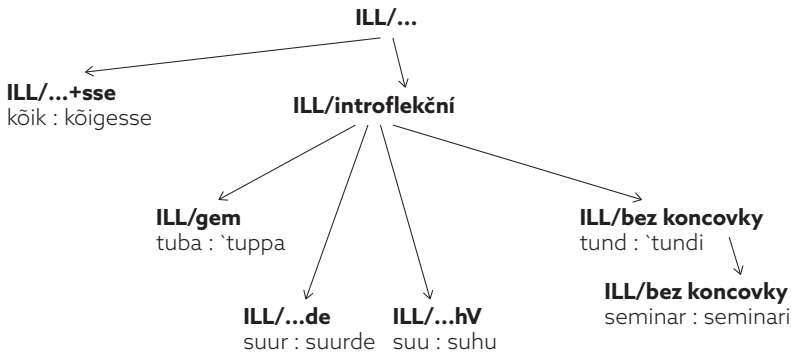

Schéma 1: Podkategorie estonského illativu

Pro charakterizaci jednotlivých podkategorií jsme použili některé atributy zmíněné výše, neznamená to však, že bychom je považovali za primární nebo schopné definovat dané tvary. U všech podkategorií (jednotlivých illativních vzorů) je indikován stejný sémantický pól prostě jako ILL, dále se jím v této kapitole nezabýváme. Všem společné schéma není pak specifikované na straně fonologického pólu (proto „...“), mohli bychom jej specifikovat pouze jako jakoukoli morfológickou operaci na kmeni (srov. Langacker 1987: 388), může pak jít o afix, kmenovou alternaci i nulový morfém. Na straně fonologického pólu je illativ vždy závislou strukturou (fonologicky nesamostatnou, demonstruje se na kmeni), stejně tak je závislou strukturou i z hlediska sémantického (význam „illativ“ se objevuje jen v kombinaci se jménem). (Distinkce autonomních a závislých struktur je tu pojímána v Langackerem definovaném smyslu, srov. 1987: 306–308.)

V tomto schématu jsme se drželi tradičního dělení na dvě základní podkategorie (tradiční dlouhý a krátký illativ). V takovém případě na této úrovni fonologická specifikace dlouhého illativu už leccos vypovídá o jeho formě, u krátkého illativu je ale stále velmi obecná. U dlouhého illativu bychom mohli dále specifikovat fonologickou sekvenci předcházející koncovce jako genitivní kmen daného slova. Krátký illativ je jako kategorie naopak stále velmi abstraktní, co se týká fonologického vyjádření. Za vzory pro tvoření by mohly posloužit teprve jeho podkategorie: schéma geminační illativ, schéma bezkoncovkový illativ, u nějž jsme výše vydělili podkategorii zahrnující vypůjčená slova a deriváty s příponou *-tar*, které se liší co do formy od jiných bezkoncovkových illativů (poslední stopa se skládá ze dvou krátkých slabik a opozice důraznosti se nemůže uplatnit). Poměrně hodně specifická jsou schémata pro de-illativ a hV-illativ, mohli bychom eventuelně vydělit i schéma pro tte-illativ. U těchto illativů nepovažujeme zakončení *-de*, *-tte*, *-hV* za koncovku ve stejném smyslu jako *-sse*, proto rozdíl ve značení (...*de*, ..*hV*, ale ...+*sse*). Rozdíl je v tom, že fonologická sekvence předcházející zakončení/koncovce v případě koncovky *-sse* existuje i v jiných tvarech (dokonce má genitivní kmen nutně význačné postavení v jakémkoli popisu estonské morfologie), u de-illativu a tím spíše u hV-illativu jde o sekvenci, která takové postavení nemá nebo se jinde nevyskytuje (u de-illativu se vyskytuje v nominativu, historicky by se dalo mluvit o konsonantním kmeni).

V následujícím schématu forem estonského illativu se pokusíme do jisté míry narušit tradiční dělení na krátký a dlouhý. Zkrácené illativní formy jmen zakončených na *-s/-ne* budeme považovat za extenzi (rozšíření) schématu ILL/...+*sse* (nevyhovující v tom, že koncovce nepředchází genitivní kmen), stejně tak za rozšíření schématu geminační illativ (kde gemináta nenásleduje nutně po přízvučné a důrazné slabice). Jedná se pak o částečnou sankci illativu *s/-ne*-slov oběma uvedenými schématy.

Kromě toho se pokusíme zachytit jisté shodné rysy schématu geminační illativ a bezkoncovkový illativ: za jim společné schéma bychom mohli určit výsledný tvar v podobě stopy skládající se z přízvučné důrazné slabiky a nepřízvučné krátké slabiky. Budeme zkráceně mluvit o trochejském schématu, srov. např. illativy *ˈsammu* (od *ˈsamm* „krok“) a *ˈlumme* (od *lumi* „sníh“), *ˈrulli* (od *ˈrull* „rule“) a *ˈtallu* (od *ˈtalu* „hospodářství“), *ˈsuppi* (od *ˈsupp* „polévka“) a *ˈtuppa* (od *tuba* „místnost“), kde prvně jmenované formy jsou příkladem bezkoncovkového illativu, druhé příkladem geminačního illativu. U bezkoncovkového illativu může mít první dlouhá slabika i jinou fonologickou strukturu, srov. např. *ˈlooma* (od *loom* „zvíře“), *ˈsauna* (od *saun* „sauna“), *ˈmusta* (od *must* „černý“). Taková stopa může být samostatná (jedná se o dvouslabičné slovo), nebo jí může předcházet ještě jedna stopa (v těchto případech může kritická stopa začínat hlavním nebo lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem), srov. např. bezkoncovkový illativ *tuaˈletti* (od *tuaˈlett* „toaleta“) nebo geminační illativ *aruˈtellu* (od *arutelu* „diskuse“). O společném schématu lze mluvit pouze tehdy, pokud uvažujeme jen o výsledných formách – cesta, kterou jsme k nim dospěli, se liší (srov. *lumi*, gen. *lume*, ill. *ˈlumme*, *ˈsamm*, gen. *sammu*,

ill. `sammu). Geminační illativ bychom ale mohli považovat za možnost, jak slova, která mají přízvučnou slabiku krátkou, mohou v illativu získat přízvučnou slabiku dlouhou a pak i důraznou a dosáhnout tak trochejského schématu. Bybee (2007: 121, 131, 172–172, 182–184) rozlišuje mezi morfologií orientovanou na výchozí a koncovou formu (*source-oriented*, *product-oriented*). Příkladem morfologie orientované na cílovou formu jsou např. anglická nepravidelná slovesa (jako *strike* : *struck*, *stick* : *stuck*, *sneak* : *snuck*), u nichž soulad ve výsledné formě není výsledkem aplikace stejného pravidla na obdobné výchozí formy, ale jsou spíše příklady stejného schématu, podporují se navzájem tím, že se napodobují (jsou výsledkem asociací mezi jednotlivými formami a paradigmaty). Podle Bybee je aglutinační morfologie nezbytně orientovaná na výchozí formu, ale kmenové změny obvykle zahrnují případy morfologie orientované na cílovou formu. V případě kmenových změn pak můžeme někdy pozorovat orientaci na výchozí, někdy cílovou formu. (Rozměru, na který zde narážíme, totiž seskupování do paradigmatických typů, se budeme věnovat dále.) V případě shody fonologické struktury geminačního a bezkoncovkového illativu bychom mohli uvažovat podobně, shoda není výsledkem aplikace stejného pravidla, výsledné illativní formy však nesou určité shodné rysy. Pod stejné schéma (trochejské) můžeme zařadit také de-illativy (srov. `keelde, `suurde), tte-illativy (`kätte, `vette) i illativ `mõnda. Pod uvedené schéma spadají také idiosynkratické formy illativu homonymní s genitivem jako `taeva, `tasku, `põrgu, `pers(s)e.

Zobrazení popsaných vztahů a obecnějších sdílených schémat by mohlo vypadat např. následovně:

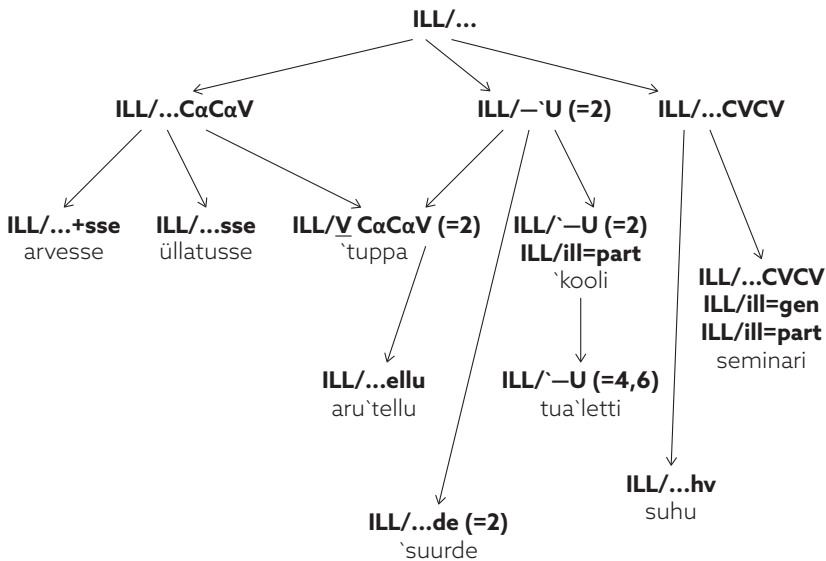

Schéma 2: Alomorfy estonského illativu jako schematická síť

Schéma ILL/...C_αC_αV je společné geminačnímu illativu, illativu s koncovkou *-sse* (dlouhému illativu) i o slabiku zkráceným illativním formám typu *üllatusse*, *olulisse*. Schéma ILL/^-U jsme dříve označili jako trochejské, v závorce je uveden počet slabik illativní formy. Třetí uvedené schéma ILL/...CVCV spíše jen zahrnuje zbylé případy, než že by bylo platným schématem. Na to se zdá být fonologická charakteristika poněkud příliš obecná a nic neříkající (forem zakončených na dvě krátké slabiky bychom našli v estonštině mnoho). Oproti tomu předchází trochejské schéma, jakkoli je také velmi obecné a našli bychom ho v jiných tvarech, lze přesto považovat za více vypovídající, připomeňme, že protiklad důrazné a nedůrazné slabiky je v estonštině využíván k rozlišení gramatických forem. Sdíleným rysem některých podkategorií geminačního schématu a trochejského schématu je pak právě fonologická struktura illativního tvaru. Sdíleným rysem některých podkategorií trochejského schématu a illativu typu *seminari*, *mikrofoni* je homonymita s partitivem. Obvyklé trochejské schéma o dvou slabikách ILL/^-U (=2) bychom také mohli považovat za schéma poskytující částečnou sankci trochejskému schématu pro víceslabičné tvary ILL/^-U (=4,6). Toto schéma by pak bylo vůči prvně jmenovanému rozšířením (extenzí) – jeho odlišnost spočívá zejména v tom, že důrazná slabika zde není pod hlavním, ale lexikálně-morfologicky vázaným vedlejším přízvukem.

Výhodou právě popsaného zobrazení možností illativních forem v estonštině by mělo být to, že připouští přechodové případy/jevy, které jsou motivované z více směrů (např. zkrácený illativní tvar slov zakončených na *-s/-ne* typu *üllatusse*, *olulisse*). V popsaném zobrazení také není problémem to, že sdílené rysy nebo podstata motivací mohou mít vzájemně odlišnou povahu (jedná se o fonologickou strukturu formy, homonymitu s jiným tvarem, ...). Uvažujeme tak, že popsané formy motivace se mohou zakládat na různých faktorech, důležité je jen to, zda takový faktor nalezl v systému skutečné využití. Pozorovali jsme např., že v procesu standardizace se dostaly do nemilosti formy illativu homonymní s genitivem (typu *taevas* : `taeva_{ILLsg=GENsg}), kdežto homonymita s partitivem nebyla pocíťována jako závadná. Tím získalo, přinejmenším ve standardním jazyce, dané kritérium své funkční využití, a nezáleží pak příliš na tvůrci popisu illativních forem, zda jej chce zahrnout či ne. Navíc zachovalé idiosynkratické formy illativu homonymní s genitivem (`taeva aj.) mají svou motivaci v tom, že spadají pod trochejské schéma (některé ze starších illativních forem toho druhu, které se přestaly užívat, takovou motivaci neměly, srov. např. *kirik* : *kiriku*_{ILLsg=GENsg}, dnes pouze *kirikusse*_{ILLsg}). Homonymita s genitivem obecně zjevně není nepřekonatelným problémem, jak můžeme pozorovat na paradigmatických typech „seminar“ a „akvaarium“. Také podle Langackera (1987: 409–411) může být kategorizace v případě komplexní jazykové kategorie založena na různých faktorech: fonologických, sémantických i konstrukčních.

V navrženém zobrazení jsme se také pokusili ukázat, že tradiční ostrá dichotomie mezi dlouhým a krátkým illativem, tj. mezi formou aglutinační a formami introflekčními, není přirozená. Navrhovaný popis je pak v souladu s tím, co bylo

výše řečeno o diskusi nad danou dichotomií. Závěrem této diskuse bylo, že dlouhý i krátký illativ mají stejnou funkci, stejný sémantický obsah, a pojmání dlouhého illativu jako v jakémkoli smyslu základní formy není opodstatněné. Můžeme zde také připomenout, že o schématech přemýšlíme jako o abstrahovaných z konkrétních příkladů, schémata jsou imanentní v těchto příkladech (Langacker 2000: 7). Uvažujeme tak ve směru zdola nahoru, od specifického k obecnému. Nic nás ne nutí předpokládat schémata obecnější, než jaká dovolují konkrétní příklady, tj. ani všeobecně platná pravidla (jako např. typicky spornou všeobecnou uplatnitelnost sse-illativu).

Za nevýhodu daného popisu nebo možné slabé místo bychom mohli považovat to, že některá popsaná schémata (ILL/... C_αC_αV a ILL/`-U) jsou natolik obecná, že nemohou sama o sobě charakterizovat illativní formu. Mohli bychom se pak také ptát, jaký je přínos extrahování takových (neužitečných) schémat. Tento poznatek je však v souladu s očekáváními použitého teoretického rámce, který mj. počítá s existencí tzv. základní úrovně kategorizace (kde by schémata měla být dostupná skrze zkušenost, dobře uchopitelná). Přínosem obecných schémat je poukázání na zmíněné vzájemné vazby a možné způsoby motivace. Schémata dostatečně obsažná na to, aby je šlo prakticky využít (k charakterizaci illativních forem, návodu na tvoření illativních forem), jsou ta, která jsou užívána v tradičních popisech (geminační illativ, bezkoncovkový illativ, de-illativ, hV-illativ, ...). Tato schémata jsou specifická na takové úrovni, že mohou sloužit jako vzor nebo poskytnout návod pro tvoření dalších forem. I ona se vzájemně liší ve specifčnosti (např. schéma de-illativ lze považovat za specifičtější než schéma bezkoncovkový illativ). Obecně můžeme pozorovat, že se u těchto užitečných schémat spojuje určitá dávka abstrahovanosti s určitou mírou specifčnosti. Např. u schématu geminační illativ abstrahujeme od toho, který konsonant je konkrétně geminován. U bezkoncovkového illativu lze abstrahovat od deklinačního typu (tj. fonologické struktury slov), podstatné je to, že illativ je v daných deklinačních typech homonymní s partitivem (srov. např. deklinační typy „sepp“, „jõud“, „sõber“, „padi“, „lugemik“, které u Peeba všechny patří do IV deklinace, ale neshodují se ve všech svých tvarech, srov. skloňování `sepp<sub>NOMsg</sub> : sepa<sub>GENsg</sub> : `seppa_{PARTsg=ILLsg}, `jõud<sub>NOMsg</sub> : jõu<sub>GENsg</sub> : `jõudu_{PARTsg=ILLsg}, sõber_{NOMsg} : sõbra_{GENsg} : `sõpra<sub>PARTsg=ILLsg</sub>, padi<sub>NOMsg</sub> : padja<sub>GENsg</sub> : `patja_{PARTsg=ILLsg}, luge`mik<sub>NOMsg</sub> : lugemiku<sub>GENsg</sub> : luge`mikku_{PARTsg=ILLsg}). Těžko lze také velmi obecná schémata (jako např. ILL/... C_αC_αV a ILL/`-U) považovat za neuzitečnou abstrakci, když nejabstraktnější schéma pro illativ (ILL/...) nespécifikuje na straně fonologického pólu téměř nic, přesto nikdo příliš nepochybuje o existenci gramatické kategorie illativ s veškerými jejími fonologickými vyjádřeními. Na jedné straně jsme tak dospěli k závěru, že tradiční popis lze kritizovat kvůli ostrému dělení na podkategorie dlouhý a krátký illativ, na druhou stranu jsme konstatovali užitečnost tradičně vydělovaných podkategorií jako geminační illativ, bezkoncovkový illativ, sse-illativ, de-illativ. Jak jsme také viděli výše, různé popisy

se nemusí shodnout právě na těchto podkategoriích nebo na tom, co všechno do nich zahrnují. To lze dát do souvislosti s dříve představeným pohledem, v němž kategorie nejsou objektivně dané. V gramatice standardního jazyka lze ale počítat s jistou ustáleností popisu, s tradicemi, které do jisté míry určují směřování všech příštích popisů.

5.5.3 Využití možnosti rozšíření

Použitý teoretický rámec také kromě abstrahování schémat umožňuje uvažovat o rozšířeních (extenzích). O rozšíření můžeme uvažovat tehdy, pokud se dva členové kategorie navzájem neshodují v některém parametru (příčemž o jednom z obou uvažujeme jako o vzoru, s nímž srovnáváme druhý, v daném aspektu odlišný). Zároveň pro takové dva členy můžeme předpokládat obecnější schéma, u něhož abstrahujeme od daného parametru. Např. jsme mluvili o tom, že zkrácený illativ slov zakončených na *-s/-ne* lze považovat za rozšíření geminačního illativu i rozšíření sse-illativu, je tak motivován ze dvou směrů. Od geminačního illativu je rozšířením proto, že u něj nemusí geminace nutně následovat po přízvučné slabice (pod hlavním nebo vázaným vedlejším přízvukem) a nedoprovází ji pak přeměna této slabiky na důraznou. Od sse-illativu je rozšířením proto, že koncovce *-sse* nepředchází genitivní kmen, výsledná forma tak není (čistě) aglutinační. Dané illativní formy pak nejsou typickým geminačním ani typickým sse-illativem, přesto není nutné považovat je v popisu illativních forem za problematické. Podobně můžeme považovat schéma *ILL/...`ellu* (které se vyskytuje u derivátů s příponou *-elu*) za rozšíření geminačního schématu v užším smyslu, a to v tom, že geminace v tomto případě následuje po vedlejší přízvučné slabice (s vázaným přízvukem). Rozšíření geminačního vzoru na deriváty se sufixem *-elu* bychom také mohli pokládat za inspirované (motivované) případy, kde ke geminaci dochází u druhého komponentu složeniny, např. *suurtalu* „velkostatek“ : *suur`tallu*, *vannituba* „koupele“ : *vanni`tuppa*. Schéma geminačního illativu dvouslabičných slov se pak jeví jako prototyp, předchozí slabika je u něj nutně pod hlavním přízvukem, u takových slabik se bez výjimky realizuje opozice důraznosti.

Jiným druhem rozšíření schématu geminačního illativu jsou illativy s ortografickou geminátou jako *`majja*, *`ajju*, *`rajja* (srov. s. 29, 34 a s. 59–60). Pokud se zaměříme na to, jaké konsonanty procházejí geminací, mohli bychom uvažovat o vícestupňovém rozšíření, kde illativy s *<jj>* jsou nejzazším bodem a poněkud zvláštním případem. Za typický případ bychom mohli považovat takové formy, kdy se gemináta (a opozice jednoduchý konsonant : gemináta) vyskytuje v estonském systému i jinde, mimo geminační illativ. Jde o okluzivy a sonory (srov. např. *tuba* : *`tuppa*, stejnou geminátu bychom našli např. ve formách *treppi*_{PART^{SG}} nebo *hüppama*_{MA-INF}). Prvním stupněm rozšíření jsou pak formy s takovou geminátou,

kteřá se vyskytuje právě jen v geminačním illativu, jedná se o konsonanty /j/, /v/, /h/, srov. *maja* : `majja, *kava* : `kavva, *keha* : `kehha. Z těchto lze pak jako speciální případ ještě vydělit ty s <jj>, což podle Matiho Hint (1978: 41) není a nemůže být v estonském systému gemináta (ve fonologické platnosti). Můžeme zde připomenout, co už bylo zmíněno (srov. s. 59–60), že geminační illativ zasahující potenciálně všechny estonské konsonanty byl do standardního jazyka přijat poměrně pozdě, zcela až v průběhu 20. let 20. století (srov. Raag 1998: 85). Raagová (1998: 85) nazývá formy s *jj* ortografickým přeludem, na druhou stranu EKG (1995: 107) bez další poznámky mluví o geminátě /jj/. Hint (1978: 41) i Rätsep (1979: 34) uvádí, že ve skutečnosti jde o skupinu /ij/. Podle Hint má illativ `majja (od *maja* „dům“) stejnou fonologickou stavbu jako genitiv `maia od adjektiva *maias* („mlsný“). Fonologickou strukturu v obou případech udává jako /`maija/.

Jak již bylo zmíněno v kapitole 3, estonské fonémy /i/ a /j/ by mohly být považovány za poziční varianty téhož fonému, z nichž /i/ se vyskytuje v slabičném jádru, /j/ na slabičném svahu. Obvykle jsou ale považovány za dva různé fonémy, a to právě pro svou distinktivně vokalickou/konsonantickou distribuci. Vzhledem k možnosti pojímat /i/ a /j/ jako varianty téhož fonému (kteřá je založena na podobnosti jejich vnitřních vlastností, tj. fonetických) by nemusely být formy s *jj* nutně jen ortografickým přeludem. Na druhou stranu estonská ortografie pojímá /i/ a /j/ odděleně a odpovídá tak spíše interpretaci dvou různých fonémů. Uprostřed slova na hranici slabik může v estonštině docházet k automatickému (vynucenému) přidání /j/ na předním svahu slabiky, tak jako v právě zmíněném slově `maia, podobně také *süüia* > *süija*, *riiul* > *riijul*, *preemia* > *preemija* (srov. EKK 2007: 68). Na začátku slova však má přidání /j/ jednoznačnou fonematickou platnost, srov. *juba* „už“ a *uba* „fazole“.

U takových forem jako *sajad* vs. *saiad*, *majast* vs. *maiast*, *aja* vs. *aia* je ortografický zápis motivovaný kohezí paradigmatických forem téhož lexému (*sajad* je nominativ plurálu od *sada* „sto“, gen. kmen je *saja*, *saiad* je nominativ plurálu od *sai* „bílé pečivo“, genitivní kmen je *saia*, *majast* je elativ od *maja*, *maiast* je partitiv od *maias*, *aja* je genitiv singuláru od *aeg* „čas“, *aia* je genitiv singuláru od *aed* „zahrada“). Geminační illativ s <jj> je výjimkou z ortografického pravidla, tak jak je popisuje EKK (2007: 68): <j> se píše na začátku slabiky, <i> na konci slabiky (např. *sa-ja*, *sai-a*, *sa-jad*, *sai-ad*). Podle tohoto pravidla tedy /j/ nemůže uzavírat slabiku. Krátké illativy jako *majja*, *ojja*, *tujju* pak EKK jmenuje jako výjimky.

Mohli bychom tvrdit, že illativy jako `majja, `ajju, `rajja se píšou se zdvojeným <jj> jednoduše proto, že jsou to geminační illativy. Jedná se o rozšíření schématu geminační illativ, a to s oporou v ortografickém zápisu. Jak už bylo zmíněno, tyto formy nevycházejí z žádného z estonských dialektů, ale byly navrženy Lauri Kettunenem (Raag 1998: 71). Jedná-li se o formy typické pro standardní jazyk, je opora v ortografii celkem přirozená. Pokud bychom vzali v úvahu estonský ortografický systém, pak jsou <i> a <j> každopádně navzájem odlišnými znaky, a ortografická

gemináta <jj> je výsledkem rozšíření schématu geminační illativ na všechny estonské konsonanty.

V navrhovaném popisu jsme uvažovali zejména ve dvou rozměrech schematické sítě (schematické – specifické a prototyp – rozšíření): jednak o možnostech abstrahování schémat z existujících příkladů a jednak o možnostech rozšíření (extenze). Abstrahovaná schémata jsme také porovnávali se schématy (vzory) tradičně užívanými v estonské gramatice. U popsáných schémat jsme také narazili na to, že se navzájem liší ve své praktické využitelnosti, což obvykle koreluje s mírou jejich abstraktnosti/specifičnosti. Tento aspekt budeme dále popisovat s pomocí pojmu kognitivní význačnost (*cognitive salience*) a schémata prakticky nejlépe využitelná budeme považovat za nejvíce význačná.